

Judyta Dworas-Kulik

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie

ORCID: 0000-0002-1990-5497

dworaskulik@gmail.com

Spowodowanie nieważności małżeństwa w polskim ustawodawstwie karnym okresu międzywojennego

Wprowadzenie

Małżeństwo zawsze stanowiło główny filar, w oparciu o który budowano społeczeństwo i państwo, ponieważ legalnie zawarte stawało się początkiem istnienia samodzielnej struktury i podstawowej komórki społecznej, jaką była rodzina¹. Państwo miało za zadanie chronić określone instytucje społeczne lub dobra jednostek z uwagi na potrzebę utrzymania silnej państwowości. Swoją rolę osiągało m.in. poprzez wprowadzenie w Kodeksie karnym (dalej: k.k.) sankcji za naruszenie tychże dóbr.

W okresie międzywojennym małżeństwo postrzegano jako instytucję religijną, społeczną oraz polityczną „pierwszorzędnej wagi”, która została unormowana przez prawo cywilne, dlatego z uwagi na interes nie tylko indywidualny, ale i państwa podlegała ochronie prawnej². Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie za pomocą metody historyczno-prawnej prawnokarnych aspektów przestępstwa przeciw małżeństwu penalizowanego w art. 198 k.k. z 1932 roku³. Posiłkowo zastosowano metodę dogmatyczną oraz komparatystyczną.

¹ Zob. A. Tobis, *Główne przestępstwa przeciwko rodzinie*, Poznań 1980, s. 33–34. Por. J. Jaglarz, *Problem Kodyfikacji prawa małżeńskiego w Polsce*, Poznań 1934, s. 5–8; J. Przeworski, *O przyszłym prawie małżeńskim w Polsce*, „Palestra” 1926, R. III, nr 12, s. 532. Por. M. Łączkowska, *Zasada trwałości małżeństwa w polskim prawie rodzinnym – aspekty materialne i procesowe*, „Studia Prawnoustrojowe” 2014, nr 24, s. 61–63; J. Krzywkowska, *Małżeństwo związkiem na całe życie*, „Studia Prawnoustrojowe” 2012, nr 16, s. 94–95.

² *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej, Sekcja Prawa Karnego*, t. 2, Lwów 1925, s. 139–144.

³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny, Dz.U. z 1932 r., Nr 60, poz. 571.

Spowodowanie nieważności małżeństwa w pracach Komisji Kodyfikacyjnej

Problem wyłudzenia nieważnego małżeństwa pierwszy raz został poruszony na posiedzeniu Sekcji Prawa Karnego 28 maja 1923 roku przy okazji omawiania referatów przewodniczącego sekcji Juliusza Makarewicza oraz Stefana Glasera dotyczących przestępstw przeciwko moralności (na tle życia płciowego). Do tej grupy przestępstw zaliczono przestępstwa przeciwko instytucji rodziny, w tym sprowadzenie małżeństwa nieważnego w szczególności przez dwużeństwo⁴. Według Stefana Glasera w przestępstwie sprowadzenia nieważnego małżeństwa chodziło o wyłudzenie życia płciowego z daną osobą, z uwagi na świadomość sprawcy co do nieważności zawartego małżeństwa i możliwości jego unieważnienia. Uważał on, iż przestępstwa te stały w tej samej linii, co wyłudzenie życia płciowego poprzez przyrzeczenie małżeństwa. Natomiast w przypadku, gdy obie strony stosunku małżeńskiego miały świadomość jego nieważności, zachowanie przestępne miało na celu wyłudzenie aprobaty społecznej dla pozamałżeńskiego życia płciowego. Jednocześnie podkreślił, że niniejsze przestępstwo nie zostało skierowane przeciwko instytucji małżeństwa, ponieważ sprawca małżeństwo uznawał i wykorzystując jego autorytet zmierzał do pozamałżeńskiego spółkowania, w pośredni sposób przyczyniając się do upadku instytucji rodziny opartej na małżeństwie⁵.

Podczas posiedzenia Sekcji Prawa Karnego 20 maja 1926 roku Makarewicz przedstawił swój referat w przedmiocie sprowadzenia nieważności małżeństwa. Wskazał, że w tej samej grupie przestępstw jednostronnych, oprócz dwużeństwa, ustawodawca wyodrębnia inne przypadki wyłudzenia małżeństwa nieważnego, które formalnie naruszają zasady małżeństwa, gdyż ich ujawnienie zależy od pokrzywdzonego małżonka dążącego do unieważnienia węzła małżeńskiego⁶. Podkreślił, że w dawnych ustawodawstwach wyłudzenie małżeństwa było przemilczane bądź bagatelizowane⁷, dopiero w projekcie austriackiej

⁴ *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 139–144. Wzorem dla polskiego ustawodawstwa karnego był projekt austriackiej ustawy karnej, który w art. 252 przewidywał przestępstwo wyłudzenia nieważnego małżeństwa. Należy również wskazać, że projekt niemieckiej ustawy karnej w art. 338 penalizował oszustwo przy zawieraniu małżeństwa w związku z przemilczeniem przeszkody małżeńskiej lub przez wprowadzenie w błąd, skutkiem czego małżeństwo można było unieważnić. Podobne regulacje zawierał rosyjski kodeks karny: N. Tagancew, *Kodeks karny (22 marca 1903 r.)*, t. 4, tłum. L. Konic, Warszawa 1922, zwany kodeksem Tagancewa, który w art. 410 sankcjonował wprowadzenie w błąd co do osoby lub przemilczenie przeszkody małżeńskiej, zaś w art. 408 wstąpienie w związek małżeński przy użyciu przemocy lub groźby.

⁵ *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 146–147. Stefan Glaser powoływał się na art. 172 duńskiego kodeksu karnego, który penalizował wyłudzenie spółkowania przez wprowadzenie w błąd, co do ważności małżeństwa lub co do małżeńskiego charakteru spółkowania.

⁶ *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego*, t. 3, z. 2, Lwów 1926, s. 125.

⁷ W ustawodawstwie państw zaborczych okoliczności sprowadzające nieważności małżeństwa zostały uregulowane w § 170 kodeksu karnego Rzeszy Niemieckiej z 1871 r. (zob. *Kodeks karny*

ustawy karnej z 1912 roku przyznano mu równy stopień karygodności, co dwużeństwu. Karygodność wiązano z jednej strony z koniecznością faktycznego rozwiązania małżeństwa, zaś z drugiej strony z wnioskiem pokrzywdzonego małżonka o ukaranie sprawcy. Podstawę przestępnego zachowania stanowiło zatajenie przeszkody małżeńskiej⁸, wprowadzenie w błąd mogące uzasadniać unieważnienie małżeństwa, jak np. zatajenie zapłodnienia przez innego mężczyznę lub przymus. Warunkiem rozwiązania małżeństwa był wniosek pokrzywdzonego⁹. Makarewicz zaznaczył, że kazuistyka w typizowaniu przestępnych zachowań zmierzających do wyłudzenia nieważnego małżeństwa oraz bezwzględność karania nie były wskazane. Nie miała bowiem znaczenia okoliczność powodująca unieważnienie małżeństwa, ale liczył się fakt jego rozwiązania i wina sprawcy odpowiedzialnego za taki stan rzeczy. Katolickie w większości społeczeństwo Rzeczypospolitej nie życzyło sobie rozwiązywania małżeństw, stąd sankcja karna (oprócz małżonka) obejmować miała również inne osoby odpowiedzialne za zawarcie małżeństwa obarczonego nieważnością i w konsekwencji jego rozwiązanie, w tym rodziców zmuszających córkę bez wiedzy przyszłego zięcia do zawarcia związku małżeńskiego¹⁰. W toku dyskusji nad referatem sprowadzenie nieważnego małżeństwa zaliczono do grupy przestępstw pozostających w związku z małżeństwem.

Odmienne stanowisko w sprawie kazuistyki przedstawił Aleksandr Mogilnicki, który podniósł, iż należy rozróżnić dwa przypadki spowodowania nieważności małżeństwa. Pierwszy w porozumieniu z drugą stroną, natomiast drugi ku szkodzie współmałżonka. Makarewicz kontrargumentował podnosząc,

obowiązującej na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej z uwzględnieniem najnowszego ustawodawstwa i orzecznictwa Sądu Najwyższego, oprac. R. A. Leżański, J. Kałużniacki, Warszawa–Poznań 1925, s. 90); § 507–508 austriackiej ustawy karnej z 1852 r. (zob. *Ustawa karna z dnia 27 maja 1852 r. I. 117 dpp.: z uwzględnieniem wszelkich zmieniających ją ustaw austriackich i polskich wraz z najważniejszymi ustawami dodatkowymi*, oprac. J. Willaume, Lwów 1929, s. 169–170); art. 408–410 rosyjskiego kodeksu karnego z 1903 r. (N. Tagancew, *Kodeks karny (22 marca 1903 r.)*, t. 3 i 4, tłum. L. Konie, Warszawa 1922, s. 379 i n.; por. *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego z dodaniem przepisów przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austrjackiej, obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzplitej oraz Komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego*, t. 2, oprac. W. Makowski, Warszawa 1921, s. 405–413).

⁸ J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje dotyczące bigamii w Polsce w latach 1918–1939*, Lublin 2019, s. 32–37; A. Stawecka-Firlej, *Małżeńskie prawo osobowe ustawodawstw porzbiorowych obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dwudziestolecu międzywojennym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2013, R. CCCXV, nr 2, s. 85–88; A. Piegzik, *Przeszkody małżeńskie w ustawodawstwie dzielnicowym II RP*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016, Vol. 5, nr 1, s. 25–50.

⁹ *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego*, t. 3, z. 2..., s. 126. Makarewicz w swoim referacie analizuje rozwiązania prawne z innych państw europejskich, jak Austria, Holandia, Bułgaria, Hiszpania, Niemcy, Węgry, Chile czy Rosja.

¹⁰ *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego*, t. 3, z. 2..., s. 127–129.

że oba wskazane zachowania stanowiły jeden typ przestępstwa, które można było odróżnić przez ustalenie odmiennej sankcji karnej. Natomiast Juliusz Kałużniacki stanął na stanowisku, że pierwszy ze wskazanych wyżej przypadków należy uregulować na drodze prawa cywilnego poprzez wskazanie, że uprzednie porozumienie nupturientów wykluczało możliwość unieważnienia małżeństwa. Karygodność sprowadzenia nieważności małżeństwa uznawał dopiero w przypadku rozwiązania małżeństwa przez sąd cywilny¹¹, jednak biorąc pod uwagę przyczyny nieważności małżeństwa z punktu widzenia interesu państwowego, opowiadał się za ściganiem przestępstwa bądź na wniosek, bądź z urzędu. Ściganie z urzędu odnosiło się do sytuacji unieważnienia małżeństwa z powodu istnienia przeszkody bezwzględnie rozwiązującej, zaś w pozostałych przypadkach, tj. istnienia przeszkód względnie rozwiązujących postępowanie karne, wszczynano na wniosek strony. Z takim stanowiskiem zgodził się Emil Stanisław Rappaport oraz Stanisław Śliwiński, uznając słuszność pierwszeństwa prawa prywatnego w określaniu nieważności małżeństwa¹². Mogilnicki był przeciwny przyznaniu prymatu prawu prywatnemu, bowiem według niego projekt polskiej procedury karnej przewidywał samodzielność sądu karnego w rozstrzyganiu kwestii cywilnych. Jego zdaniem warunkiem karalności powinien być już sam fakt istnienia przy zawarciu małżeństwa bezwzględnej przeszkody skutkującej zerwaniem małżeństwa. Dodał, iż oczekiwanie w procesie karnym na wyrok sądu cywilnego w zakresie unieważnienia małżeństwa mogło spowodować śmierć współmałżonka, co uniemożliwiłoby ukaranie sprawcy winnego rozwiązania węzła małżeńskiego. Kałużniacki

¹¹ Należy zaznaczyć, iż projekt osobowego prawa małżeńskiego K. Lutostańskiego uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną, który przewidywał jurysdykcję cywilną bez względu na formę zawarcia małżeństwa, nie wszedł w życie, stąd w okresie międzywojennym na obszarze ziem Polski Centralnej i Wschodniej obowiązywał typ wyznaniowy małżeństwa. Jurysdykcja w sprawach dotyczących zawartego w formie wyznaniowej związku małżeńskiego należała do sądów duchownych, zatem sądy cywilne nie były uprawnione do ich rozwiązywania przez unieważnienie czy rozwód. Uprawnienia te przysługiwały konsystorzom duchownym, którzy przekraczali kompetencje nadane im przez państwo wprost prowadząc do zjawiska tzw. legalnej bigamii. Więcej na temat zjawiska legalnej bigamii w II RP: J. Dworas-Kulik, *Przyczyny i skutki legalnej bigamii w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] *Pogranicza w historii prawa i myśli polityczno-prawnej*, (red.) D. Szpoper, P. Dąbrowski (red.), Gdańsk–Olsztyn 2017, s. 109–129; eadem, *Prawne regulacje...*, s. 99–174. Por. H. Świątkowski, *Problem legalnej bigamii w Polsce przedwrześniowej*, „Nowe Prawo” 1959, z. 10, s. 1150–1158; idem, *Z praktyki sądów konsystorskich*, „Głos Sądownictwa” 1928, R. X, nr 2, s. 107–114; M. Allerhand, *Jurysdykcja władz wyznaniowych w sprawach małżeńskich*, „Czasopismo Sędziowskie” 1937, R. XI, nr 3, s. 113–123 oraz nr 4, s. 176–182; J. Gwiazdomorski, *Skuteczność orzeczeń sądów duchownych b. Król. Kongr. W sprawach małżeńskich wobec prawa państwowego*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1932, R. LVII, nr 1, s. 4–23; S. Tylbor, *Dzisiejsze prawo małżeńskie w b. Królestwie Kongresowym*, „Głos Sądownictwa” 1939, R. XI, nr 7–8, s. 581–599; S. Paciorkowski, *Problem tzw. legalnej bigamii w II RP w świetle spraw małżeńskich toczonych przed Sądem Okręgowym w Poznaniu*, „Adam Mickiewicz Law Review” 2013, nr 2, s. 15–28; A. Fastyn, *Przeszkoda katolicyzmu (impedimentum catholicismi) w prawie województw południowych II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. LXVI, z. 2, s. 133–151.

¹² *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego*, t. 3, z. 2..., s. 128–129.

uznał, że nie było sprzeczności między zasadami projektu procedury karnej, a jego wnioskiem, bowiem omawiane przestępstwo mogło zaistnieć dopiero po wyroku unieważniającym małżeństwo, zaś przyjęcie argumentacji Mogilnickiego prowadziło wprost do konieczności badania przeszkód małżeńskich przez sądy karne niezależnie od sądów cywilnych. Orzeczone przez sądy wyroki mogłyby się okazać zupełnie inne, czego w sprawie o unieważnienie małżeństwa bezwzględnie należało uniknąć¹³. Ostatecznie podjęto uchwały, w których stwierdzono, że warunkiem karalności przestępstwa spowodowania nieważności małżeństwa był wyrok unieważniający małżeństwo. Przestępstwo ścigano na wniosek, o ile małżeństwo zostało unieważnione na wniosek strony, zaś w pozostałych przypadkach z urzędu. Ponadto przyjęto syntezę wypadków nieważności oraz wskazano, że podmiotem przestępstwa była każda osoba zawierająca związek małżeński¹⁴.

Uchwały z dotychczasowych posiedzeń sekcji stały się podstawą konstrukcji przestępstwa podstępnego zawarcia małżeństwa uregulowanego w dziale XVIII zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko związkom rodzinnym” w art. 112 „Projektu wstępnego części szczególnej kodeksu karnego” opracowanej przez W. Makowskiego¹⁵. W projekcie wstępnym części szczególnej kodeksu karnego opracowanej przez redaktora głównego prof. J. Makarewicza analizowane przestępstwo umieszczono w dziale X zatytułowanym „Przestępstwa w związku z małżeństwem” w art. 145¹⁶. Treść tego artykułu wprost odpowiadała

¹³ Zob. *ibidem*, s. 128. W dwudziestoleciu międzywojennym kwestią sporną była prejudycjalność wyroków sądów karnych, którą określano przesądem. Zwolennicy całkowitej samodzielności sądu karnego przy rozstrzyganiu wszelkich zagadnień prawnych, w tym aspektów cywilnych sprawy podnosili konieczność kierowania się przez sędziego zasadą prawdy materialnej. Wyrok sądu cywilnego lub wyznaniowego orzekającego w sprawach małżeńskich miał stanowić środek dowodowy, którym nie był związany sąd karny. Więcej na ten temat: J. Dworas-Kulik, *Prawnokarne aspekty bigamii w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2017, t. XXVII, nr 2, s. 32–34; S. Glaser, *Prejudycjalność wyroków karnych*, „Polski Proces Cywilny” 1934, R. II, nr 12, s. 353–368; Z. Papierkowski, *Sąd karny a kwestja nieważności małżeństwa*, „Czasopismo Sędziowskie” 1936, R. X, z. 3, s. 148–155; S. Glaser, L. Peiper, *Zakres wpływu wyroku karnego na wyrok cywilny. Przyczynek do wykładni art. 7 kpc*, „Polski Proces Cywilny” 1935, R. III, nr 20, s. 617–624.

¹⁴ Zob. *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego*, t. 3, z. 2..., s. 129.

¹⁵ *Projekt wstępny części szczególnej kodeksu karnego opracowany z polecenia Sekcji Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej przez Profesora Waclawa Makowskiego*, [w:] *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego*, t. 4, z. 1, Lwów 1926, s. 35. „Kto uzyska zgodę na wstąpienie w związek małżeński za pomocą wprowadzenia w błąd co do okoliczności, od której zależy ważność związku małżeńskiego, jeżeli z tego powodu nastąpi unieważnienie związku małżeńskiego ulega na żądanie pokrzywdzonego karze więzienia do 3 lat”.

¹⁶ We wstępie zostało wyjaśnione, że projekt kodeksu karnego J. Makarewicza ukazał się po projekcie W. Makowskiego celem swobodnego wypowiedzenia się kontrreferenta zanim Sekcja Prawa Karnego zabierze decydujący głos. Makarewicz próbował w ten sposób uniknąć sytuacji, która miała miejsce po trzech czytaniach projektu części ogólnej kodeksu, gdy członek sekcji ogłosił fragmentaryczne poprawki jako kontrprojekt. W założeniu redaktora głównego projekt części szczególnej stanowił kontynuację części ogólnej projektu kodeksu karnego, dlatego też numeracja

uchwałom podjętym podczas posiedzenia Sekcji Prawa Karnego 20 maja 1926 roku. Dodatkowo w art. 145 uwzględniono, że działaniem przestępnym było współdziałanie urzędnika przy zawieraniu nieważnego małżeństwa¹⁷.

Spowodowanie nieważnego małżeństwa w czytaniach projektu części szczególnej kodeksu karnego przyjętych przez Sekcję Prawa Karnego

W „Projekcie części szczególnej kodeksu karnego w redakcji, przyjętej w pierwszym czytaniu przez Sekcję Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej R.P.” przestępstwo sprowadzenia nieważnego małżeństwa uregulowano w rozdziale XIV dotyczącym przestępstw przeciw małżeństwu. Przepis art. 103 § 1 w przypadku unieważnienia małżeństwa penalizował zachowania pozostające w związku z zawarciem małżeństwa własnego lub cudzego, które powodowały nieważność tegoż małżeństwa. Przy czym przewidziano wyższą sankcję dla winnego rozwiązania małżeństwa, jeśli jeden z małżonków działał w dobrej wierze (art. 103 § 2). Ściganie każdorazowo następowało na wniosek małżonka pokrzywdzonego (art. 103 § 3)¹⁸. W „Projekcie kodeksu karnego w redakcji, przyjętej w drugim czytaniu przez Sekcję Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej R.P.” w rozdziale XXIX zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko małżeństwu” w art. 188 § 1 ustawodawca powtórzył treść art. 103 § 1, ale zwiększył wymiar kary za dopuszczenie się przestępnego zachowania do 3 lat pozbawienia wolności. Przepis art. 188 § 2 natomiast odpowiadał art. 103 § 3, a zatem zrezygnowano z podwyższenia wymiaru kary w sytuacji, gdy jeden z małżonków pozostawał w dobrej wierze¹⁹. W uzasadnieniu projektu części szczególnej kodeksu karnego przygotowanej przez J. Makarewicza wskazano, że stan faktyczny sprowadzenia nieważności związku małżeńskiego najczęściej obejmował działanie jednego z małżonków polegające na wyłudzeniu małżeństwa poprzez przemilczenie przeszkody małżeńskiej, wprowadzenie w błąd mogące uzasadniać unieważnienie małżeństwa, ale niewywołujące od razu

artykułów rozpoczynała się od art. 86. Zob. *Projekt wstępny części szczególnej kodeksu karnego opracowany przez redaktora głównego prof. dr. Juljusza Makarewicza*, [w:] *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego*, t. 4, z. 2, Lwów 1926, s. 3 i 58–59.

¹⁷ Zob. *Posiedzenie Sekcji Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej z dnia 14 marca 1923 r.*, [w:] *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego*, t. 2..., s. 97.

¹⁸ Zob. *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego*, t. 4, z. 3, Lwów 1929, s. 23. Art. 103 § 1: „Kto w związku z zawarciem małżeństwa własnego lub cudzego dopuszcza się czynu powodującego nieważność tego małżeństwa, jeżeli unieważnienie nastąpiło, ulega karze więzienia do lat 2”, § 2: „Jeżeli choćby jeden z małżonków działał w dobrej wierze, winny ulega karze więzienia do 5 lat”, § 3: „Ściganie następuje na wniosek małżonka pokrzywdzonego”.

¹⁹ Zob. *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego*, t. 5, z. 2, Warszawa 1930, s. 88.

jego nieważności czy przymus. Podstawowym założeniem kodeksu było karanie wszystkich przypadków, które mogły spowodować rozwiązanie węzła małżeńskiego, a zatem nie było wymagane zaistnienie specjalnej przeszkody małżeńskiej. Odpowiedzialności karnej podlegał każdy, kto w związku z zawarciem małżeństwa, także cudzego, dopuszczał się czynu powodującego nieważność małżeństwa. Polski projekt stał na stanowisku, że warunkiem karalności było uprzednie stwierdzenie przez władze nieistnienia małżeństwa w związku z określoną działalnością sprawcy. Makarewicz podkreślił, że nie leżało w interesie społeczeństwa ani instytucji małżeństwa gwałtowne wtargnięcie w strefę istniejącego związku małżeńskiego, stąd ściganie odbywało się na wniosek pokrzywdzonego. Uwzględniono tutaj wolę niewinnego małżonka do nienagłaśniania rozwiązania jego małżeństwa z powyższych przyczyn, odmiennie niż w penalizowanym dwużeństwie²⁰. W trzecim czytaniu projektu kodeksu karnego przestępstwo sprowadzenia nieważnego małżeństwa uregulowano w rozdziale XXX dotyczącym przestępstw przeciw małżeństwu w art. 194 § 1 i 2, które w swojej treści wprost odpowiadały art. 188 § 1 i 2²¹. Z powodów modyfikacji innych przepisów, ostatecznie omawiane przestępstwo umieszczono w art. 198 rozdziału XXX zatytułowanego „Przestępstwa przeciw małżeństwu”.

Analiza znamion przestępstwa z art. 198 k.k. z 1932 r.

Przestępstwo z art. 198 k.k. polegało na spowodowaniu zawarcia nieważnego małżeństwa własnego lub cudzego w związku z istnieniem przeszkody małżeńskiej o charakterze zrywającym, prowadzącym do unieważnienia małżeństwa²². Przeszkoda musiała się wiązać z czynem bezpośrednio powodującym nieważność związku małżeńskiego, zatem samo zatajenie przeszkody nie stanowiło przestępstwa. Stanowił je czyn (działanie lub zaniechanie) polegający na niedochowaniu form przewidzianych przez prawo dla ważnego małżeństwa. Warunkiem karygodności było unieważnienie małżeństwa zawartego, mimo okoliczności powodujących jego nieważność, np. córka pod wpływem groźby ojca zawała małżeństwo, po czym wniosła o jego unieważnienie,

²⁰ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej. *Sekcja Prawa Karnego*, t. 5, z. 4, Warszawa 1930, s. 125–127.

²¹ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej. *Sekcja Prawa Karnego*, t. 5, z. 5, Warszawa 1931, s. 36. Art 194 § 1: „Kto w związku z zawarciem małżeństwa własnego lub cudzego dopuszcza się czynu powodującego nieważność tegoż małżeństwa, jeżeli unieważnienie nastąpiło, ulega karze więzienie do lat 3”, § 2: „Ściganie następuje na wniosek małżonka pokrzywdzonego”.

²² Komisja Kodyfikacyjna uchwaliła syntezę przypadków nieważności, co oznaczało, że czyn zabroniony powodujący nieważność małżeństwa należało tłumaczyć w związku z obowiązującymi w Rzeczypospolitej przepisami osobowego prawa małżeńskiego. Zob. K. Czałczyński, *Wyludzenie nieważnego małżeństwa*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1932, R. LX, nr 42, s. 624.

w wyniku czego wyrokiem sądu cywilnego nastąpiło rozwiązanie małżeństwa. Następnie złożyła zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa spowodowania nieważnego małżeństwa. W efekcie ojciec został pociągnięty do odpowiedzialności karnej z art. 198 § 1 k.k. Jeśli jednak – mimo istnienia powyższej przesłanki – małżeństwo unieważniono z innej przyczyny, np. z uwagi na impotencję jednego z małżonków, ojciec nie poniósł kary z art. 198 § 1 k.k., ponieważ sprawcą winnym unieważnienia małżeństwa był współmałżonek wyłudający nieważne małżeństwo. Istotę czynu przestępnego stanowiło zatem unieważnienie małżeństwa jako skutek działania bądź następstwo zaniechania. Dokonanie przestępstwa następowało w momencie unieważnienia małżeństwa, które stanowiło przesłankę procesową warunkującą ściganie²³.

Przepis art. 198 § 2 k.k. wskazywał na ściganie przestępstwa na wniosek pokrzywdzonego. Bez formalnej zgody na wszczęcie postępowania karnego niemożliwym było pociągnięcie sprawy do odpowiedzialności karnej. Uprawnienie do złożenia wniosku o ściganie przysługiwało pokrzywdzonemu małżonkowi jako stronie nieponoszącej winy za unieważnienie małżeństwa, bowiem współmałżonek powodujący swoim przestępnym zachowaniem unieważnienie małżeństwa nie mógł być uznawany za pokrzywdzonego. Przepis dopuszczał jednak sytuację, gdy oboje małżonkowie zostali pokrzywdzeni z winy osoby trzeciej, co uprawniało każdego z nich do wystąpienia z wnioskiem o ukaranie sprawcy czynu zabronionego²⁴. Sprowadzenie nieważnego małżeństwa stanowiło typ przestępstwa o skutkach trwałych, ponieważ unieważnienie małżeństwa mogło nastąpić tylko wyrokiem właściwego sądu. Dopóki małżeństwo nie zostało unieważnione, wywoływało skutki w świetle prawa cywilnego.

Podmiotem przestępstwa z art. 198 k.k. był każdy człowiek zdolny do ponoszenia odpowiedzialności karnej (zob. art. 17 § 1 k.k.). Karalność obejmowała zatem świadome działanie m.in. małżonka, członków rodziny, np. rodziców, opiekunów prawnych, świadków, urzędników stanu cywilnego oraz przedstawicieli władzy świeckiej i duchownej, którzy swoim postępowaniem przy zawieraniu małżeństwa dali podstawę do jego późniejszego unieważnienia²⁵. Zastosowanie sankcji karnej uzależniono od winy umyślnej sprawcy, co w związku z art. 14 § 1 k.k. oznaczało zamiar bezpośredni i ewentualny, gdy sprawca miał świadomość możliwości popełnienia przestępstwa i godził się na tę moż-

²³ Ważniejszym było utrzymanie wadliwie zawartego związku małżeńskiego niż karanie za wyłudzenie, czy wymuszenie nieważnego małżeństwa. Zob. *Polski Kodeks Karny z 11. VII. 1932 r. wraz z prawem o wykroczeniach, przepisami wprowadzającymi i utrzymanymi w mocy przepisami kodeksu karnego austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego i skorowidzem*, komentarz K. Sobolewski i A. Laniewski, Lwów 1932, s. 103–104; J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1932, s. 293.

²⁴ *Polski Kodeks Karny...*, s. 104; J. Makarewicz, *Kodeks karny...*, s. 293; K. Czalczyński, *Wyłudzenie...*, s. 624–625.

²⁵ Sprawca miał świadomość istnienia przesłanek skutkujących nieważnością małżeństwa jeszcze przed jego zawarciem. Zob. K. Czalczyński, *Wyłudzenie...*, s. 624.

liwość. Ustawodawca nie przewidział penalizacji usiłowania ani przygotowania zmierzającego do popełnienia niniejszego przestępstwa. Wymiar sankcji karnej przewidzianej wobec osób trzecich odpowiedzialnych za popełnienie przestępstwa lub współuczestniczących w przestępstwie był taki sam, jak dla małżonka winnego unieważnienia małżeństwa. Zatem współwinę uznawano za równie karygodną co sam czyn przestępny. Przedawnienie karalności wynikało z zasad ogólnych określonych w art. 86 pkt c k.k.

Podsumowanie

Zadaniem prawa karnego w dwudziestoleciu międzywojennym w Polsce było egzekwowanie zasad wynikających z prawa cywilnego w związku z groźbą zastosowania sankcji karnej wobec sprawcy naruszającego dobra prawnie chronione. Uważano, że ochrona trwałości związku małżeńskiego pozostawała w interesie nie tylko jednostki, ale także państwa, stąd polski kodeks karny z okresu międzywojennego przewidywał grupę przestępstw przeciwko małżeństwu, do których należało wyludzenie nieważnego małżeństwa przede wszystkim poprzez zatajenie istnienia przeszkód małżeńskich.

Państwo przyznawało ochronę prawną formalnie ważnym małżeństwom, choćby od samego początku były materialnie nieważne, przez co należało rozumieć małżeństwa zawarte pomimo istniejącej przeszkody małżeńskiej. Popołnienie bigamii ustalano w sposób obiektywny. Sprawca nie podlegał karze z art. 197 k.k., jeśli przy zawarciu pierwszego małżeństwa nie zachowano przepisanej prawem formy. Zatem trwanie w formalnie ważnym małżeństwie i jednocześnie w uprzednio niezarejestrowanym małżeństwie religijnym prowadziło do bezkarności sprawcy dwużeństwa, gdyż pierwsze małżeństwo nie istniało w obliczu prawa karnego. Pokrzywdzonemu małżonkowi przysługiwała w takiej sytuacji ochrona prawna przewidziana w art. 198 k.k., o ile małżeństwo materialnie nieważne zostało unieważnione przez właściwy sąd.

Zasadność ścigania przestępstwa na wniosek strony pokrzywdzonej wiązała się z chęcią pozostawienia wyboru współmałżonkowi co do utrzymania więzi małżeńskiej obarczonej nieważnością, bowiem w przypadku braku domagania się unieważnienia małżeństwa przed sądem pozostawało ono ważne i wiążące obie strony tego stosunku.

Wykaz literatury

- Allerhand M., *Jurysdykcja władz wyznaniowych w sprawach małżeńskich*, „Czasopismo Sędziowskie” 1937, R. XI, nr 3 i nr 4.
Czałczyński K., *Wyludzenie nieważnego małżeństwa*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1932, R. LX, nr 42.

- Dworas-Kulik J., *Prawne regulacje dotyczące bigamii w Polsce w latach 1918–1939*, Wyd. KUL, Lublin 2019.
- Dworas-Kulik J., *Prawnokarne aspekty bigamii w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2017, t. XXVII, nr 2.
- Dworas-Kulik J., *Przyczyny i skutki legalnej bigamii w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] *Pogranicza w historii prawa i myśli polityczno-prawnej*, (red.) D. Szpoper, P. Dąbrowski, Wyd. Gdańskiej Szkoły Wyższej, Gdańsk–Olsztyn 2017.
- Fastyn A., *Przeszkoda katolicyzmu (impedimentom catholicismi) w prawie województw południowych II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. LXVI, z. 2.
- Glaser S., *Prejudycjalność wyroków karnych*, „Polski Proces Cywilny” 1934, R. II, nr 12.
- Glaser S., Peiper L., *Zakres wpływu wyroku karnego na wyrok cywilny. Przyczynek do wykładni art. 7 kpc.*, „Polski Proces Cywilny” 1935, R. III, nr 20.
- Gwiadomorski J., *Skuteczność orzeczeń sądów duchownych b. Król. Kongr. W sprawach małżeńskich wobec prawa państwowego*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1932, R. LVII, nr 1.
- Jaglarz J., *Problem Kodyfikacji prawa małżeńskiego w Polsce*, Drukarnia Dziennika Poznańskiego, Poznań 1934.
- Krzywkowska J., *Małżeństwo związkiem na całe życie*, „Studia Prawnoustrojowe” 2012, nr 16.
- Łączkowska M., *Zasada trwałości małżeństwa w polskim prawie rodzinnym – aspekty materialne i procesowe*, „Studia Prawnoustrojowe” 2014, nr 24.
- Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów 1932.
- Paciorkowski S., *Problem tzw. legalnej bigamii w II RP w świetle spraw małżeńskich toczonych przed Sądem Okręgowym w Poznaniu*, „Adam Mickiewicz Law Review” 2013, nr 2.
- Papierkowski Z., *Sąd karny a kwestja nieważności małżeństwa*, „Czasopismo Sędziowskie” 1936, R. X, z. 3.
- Piegiż A., *Przeszkody małżeńskie w ustawodawstwie dzielnicowym II RP*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016, Vol. 5, nr 1.
- Polski Kodeks Karny z 11. VII. 1932 r. wraz z prawem o wykroczeniach, przepisami wprowadzającymi i utrzymaniami w mocy przepisami kodeksu karnego austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego i skorowidzem*, komentarz K. Sobolewski i A. Laniewski, Księgarnia Nakładowa, Lwów 1932.
- Przeworski J., *O przyszłym prawie małżeńskim w Polsce*, „Palestra” 1926, R. III, nr 12.
- Stawecka-Firlej A., *Małżeńskie prawo osobowe ustawodawstw porobiorowych obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2013, R. CCCXV, nr 2.
- Świątkowski H., *Problem legalnej bigamii w Polsce przedwrześniowej*, „Nowe Prawo” 1959, z. 10.
- Świątkowski H., *Z praktyki sądów konsystorskich*, „Głos Sądownictwa” 1928, R. X, nr 2.
- Tobis A., *Główne przestępstwa przeciwko rodzinie*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1980
- Tylbor S., *Dzisiejsze prawo małżeńskie w b. Królestwie Kongresowym*, „Głos Sądownictwa” 1939, R. XI, nr 7–8.

Summary

Causing nullity of marriage in Polish criminal legislation of the interwar period

Key words: marriage, bigamy, invalidation of a marriage, impediments to marriage, the Codification Commission, unification of criminal law.

From the civil law point of view, marriage was a relationship between a man and a woman which was a contract of considerable public importance. It was seen as the main pillar on which the whole construction of society and the State was based, so the rules and sanctions on the institution of marriage were designed to protect both the interests of the individual and the State. The duration of marriage was of fundamental importance to this legal institution of marriage. The aim of the article is a criminal law analysis of the crime of bringing about the invalidity of a marriage regulated in the Polish criminal legislation of the inter-war period. Undoubtedly, due to the phenomenon of legal bigamy spreading in inter-war Poland, which became a huge challenge for the legislative and, above all, judicial authorities, the investigation of a criminal law sanction against a spouse whose fraudulent behavior led to the conclusion of void marriage on the basis of Article 198 of the Criminal Code sometimes created the only possibility to punish the perpetrator of crimes against marriage.

